

publiceren. Een andere bron vormde de binnenlandse veiligheidsdienst, die betrokkenen na de oorlog aan de tand voelde (maar lang niet alles te weten kwam). Cornelissen wist ook via de BVD aan informatie te komen, al zijn de protocollen van de verhoren nog niet toegankelijk voor journalisten en historici (262). Profiterend van zijn brede kennis van de literatuur over de linkse arbeidersbeweging en zijn vele interviews, waarbij dit onderwerp soms alleen zijdelings ter sprake kwam, heeft Cornelissen de vooroorlogse Nederlandse spionage voor de Sovjet-Unie in beeld gebracht. Zijn eigen aanwezigheid als speurder in het boek is functioneel, omdat het informatie verschaft over de problemen bij het verwerven van relevante kennis en de waarde die gehecht moet worden aan bepaalde gegevens of het gedrag van betrokkenen. Dankzij zijn literaire verteltrant en zijn liefde voor anekdotes en allerlei persoonlijke details (zoals de culinaire smaak) is een leesbaar boek ontstaan dat prachtige portretten bevat. Bijzonder knap schetst hij ook de persoonlijke tragedie in het leven van de op de Overtoom wonende Henk Sneevliet, die het in 1937 onder het oog van GPOe-mensen voor Poretzky en zijn gezin opnam. Personen die in het boek uitvoerig beschreven worden, zijn de Amsterdamse stadsbeeldhouwer Hildo Krop, tekenaar-schilder Henri Pieck (tweelingbroer van Anton), zakenman Jef Swart, bankemployé Richard Manuel, onderwijzer les Carvalho en NRC-redacteur Johan Huyts. Ook over anderen zijn belangwekkende gegevens te vinden.

Hoe verdienstelijk het speurwerk van Cornelissen is en hoe knap zijn portretten ook zijn, toch stoort mij in het boek een bepaalde ondertoon. Op pagina 10 schrijft Cornelissen: 'Ik probeerde hen te begrijpen en in hun tijd te zien'. Met alle waardering voor zijn werk, dit 'begrijpen' is Cornelissen nu juist niet gelukt. De figuren worden knap neergezet, maar toch eigenlijk vanuit de achtergedachte dat zij als stalinisten bij voorbaat niet deugen. Ook lijkt het alsof de Sovjet-Unie in tegenstelling tot andere grootmachten geen spionage zou mogen bedrijven. De term 'agenten van Moskou' heeft een negatieve bijklank die tekort doet aan de in het boek door vrouwen als Pieck-van Lier en Poretzky verschillende keren verkondigde opvatting dat het bij de hoofdpersonen om hoogbegaafde, idealistische en politiek breed georiënteerde mensen gaat. Deze hadden eigen beweegredenen in een tijd dat voor het eerst aan de opbouw van een socialistische staat werd gewerkt, een staat die bovendien in een isolement verkeerde en door andere staten en ideologieën werd belaagd. Die waardering van dat eigene—en daarmee begrip en plaatsing in de tijd— is er bijvoorbeeld wel in de boeken van G. Harmsen over Daan Goulooze (1967, 1980) en van G. Perrault over Leopold Trepper (1973).

Bob Reinalda

J. W. Drukker, *Waarom de crisis hier langer duurde. Over de Nederlandse economische ontwikkeling in de jaren dertig* (Dissertatie Groningen 1990; NEHA series III, XIII; Amsterdam: NEHA, 1990, xvi + 354 blz., f 60,-, ISBN 90 71617 29 7).

Dit is een mooi en duidelijk boek. Mooi wegens de opbouw en de wijze waarop economische geschiedenis wordt bedreven. Duidelijk omdat de gevolgde analyse teruggrijpt op aan de econoom vertrouwde middelen en gericht is op de beantwoording zonder omwegen van twee ondubbelzinnig geformuleerde vragen namelijk: 'In welke opzichten vertoonde de Nederlandse economische ontwikkeling in de jaren dertig een afwijkend verloop ten opzichte van die in andere, met ons land vergelijkbare volkshuishoudingen?' en 'Indien inderdaad vastgesteld kan worden dat de Nederlandse economische ontwikkeling in de jaren dertig een afwijkend verloop vertoonde, door welk complex van factoren werd dit afwijkende patroon dan veroorzaakt?' Het is duidelijk dat de tweede vraag rechtstreeks uit de eerste voortvloeit. Dit vindt zijn weerslag in de door Drukker geboden analyse.

De beantwoording van beide vragen vormt de hoofdschotel van het boek. Drukkers studie onderwerpt de gangbare Nederlandse zienswijze op de crisis van de jaren dertig, welke teruggaat op het werk van Keesing uit 1952 en diens vooral door Keynes geïnspireerde visie op de economische malaise van toen, aan een grondig onderzoek. Tekortschietende binnen- en buitenlandse vraag staan daarbij centraal en de politiek van binnenlandse aanpassing en de harde gulden zijn daarbij de belangrijkste beleidsopties. Keesing erkende, aldus Drukker, echter ook structurele factoren ter verklaring. Dit was de overgang van hoog- naar laagkapitalisme, waarvan een in toenemende mate falend marktmechanisme een voorname karakteristiek zou zijn. Het was de toenmalige Rotterdamse economische historicus Klein die in 1973 de opvatting van Keesing aan een kritische beschouwing onderwierp en stelde dat vooral structurele factoren ten grondslag lagen aan de langdurigheid van de crisis. Hij dacht daarbij in het bijzonder aan omvang en kwaliteit van de agrarische sector en de laag ontwikkelde kleine industriële sector in Nederland, vergeleken met bijvoorbeeld Engeland. Klein bepleitte voorts vergelijking met andere landen om meer diepgang te geven aan de analyse van Keesing. Erg veel feiten droeg Klein volgens Drukker echter niet aan. Dit deden wel de onderzoekers van het CBS, die met nieuwe cijfers voor de nationale rekeningen uit de jaren dertig kwamen. Ook de historicus Van Zanden, die concludeerde tot de juistheid van Keesings analyse en het ongelijk van Klein, leverde een bijdrage tot de herziening van Keesings visie.

Drukker kiest dit debat tot uitgangspunt van zijn analyse. Hij bezigt daarbij de inmiddels nieuw beschikbaar gekomen statistische gegevens en past een vergelijkende analyse toe op de drie goudbloklanden van weleer (België, Nederland en Zwitserland) en op een drietal met Nederland vergelijkbare landen die de gouden standaard reeds in 1931 — tegelijk met Engeland, dat Klein als vergelijkend land gebruikte — hadden verlaten (Denemarken, Noorwegen, Zweden). De historisch-statistische analyse is zorgvuldig, degelijk en maakt gebruik van de econoom vertrouwde samenhangen en begrippen als investeringsgedrag, arbeidsvraag en -aanbod, arbeidsproductiviteitsontwikkeling en economische groei. Ook de bevindingen zijn duidelijk en brengen niet zo zeer een scheidslijn aan naar wisselkoersbeleid als wel naar economische structuur. Wat de werkloosheid betreft, onderscheiden Nederland en Denemarken zich van de overige landen. Wat de ontwikkeling van de productie betreft blijken de goudbloklanden een betrekkelijk gelijkvormig beeld op te leveren, maar vertoont Nederland, anders dan bijvoorbeeld het goudblokland Zwitserland, in de jaren dertig een stagnerende ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit.

De factoren achter deze in Nederland en Denemarken afwijkende ontwikkeling zijn volgens Drukker de kapitaalvorming en het aanbod van arbeid. Drukker karakteriseert deze economische situatie als een toestand van kapitaalschaarste. Hiermede bedoelt hij, geheel naar gangbaar economiegebruik, een situatie waarbij de investeringsactiviteit niet toereikend is om het arbeidsaanbod te absorberen. Dit manifesteerde zich in de waargenomen stagnatie in de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit en in de ook na 1936 hoge structurele component van de werkloosheid. De geringe investeringsactiviteit zou — maar hierover is Drukker minder duidelijk — samenhangen met de hoge reële rente — als maatstaf daarvoor gebruikt hij het voor deflatie geamendeerde disconto van de Nederlandsche Bank — en de uitzonderlijk sterke bevolkingsgroei in Nederland gedurende de voorafgaande decennia, waaraan vooral kerkpolitieke overwegingen ten grondslag zouden hebben gelegen. Voor Denemarken was de demografische factor van meer incidentele aard.

Zoals gezegd, is de studie van Drukker een fraai werkstuk. Het combineert geschiedschrijving met op moderne leest geschoeide economische analyse, exploiteert op vakkundige wijze het

beschikbare cijfermateriaal, en komt daarmee tot een totaal andere visie op de jaren dertig die kapitaalschaarste en een uitzonderlijke en typisch Nederlandse demografische ontwikkeling als verklaringsoorzaken voor de lange duur van de crisis aanvoert. Dit is meer dan een accentverlegging. Natuurlijk speelt de vraagfactor ook een rol, al was het alleen maar om de stagnerende investeringsactiviteit in duurzame produktiemiddelen te verklaren. Het treft dat op dit punt Drukker wat vlak blijft, vooral als bedacht wordt dat in de jaren dertig de econometrist Tinbergen zich reeds heeft beijverd om het investeringsgedrag te verklaren uit lange rente — en dat is wat anders dan de door Drukker gebezigde discontovoet —, afzetverwachting en winsten. Hij deed dit niet alleen voor Nederland, maar ook voor bijvoorbeeld de Verenigde Staten en Engeland. Een ander puntje van kritiek zou kunnen zijn dat Drukker, die zich een duidelijk voorstander betoont van de kwantitatieve economische geschiedbeoefening met een economisch-theoretische fundering, geheel voorbijgaat aan het instrument bij uitstek voor deze benadering, namelijk het econometrische model voor het onder de crisis gebukt gaande Nederland dat Tinbergen in 1936 presenteerde op de jaarvergadering van de Vereniging voor de staathuishoudkunde. Dit is jammer, zo niet een tekortkoming, vooral omdat dit een model is dat vrij is van Keynesiaanse vertekeningen en volkomen fris tegen de toenmalige werkelijkheid en beleid aankeek. Benutting van dit model zou zeker tot verdere aanscherping van Drukkers bevindingen hebben geleid. Hoe dit ook zij, de studie van Drukker is boeiend en werpt een nieuw licht op een economisch zwarte periode in Nederland. Het boek bevat een uitgebreid notenapparaat en een tweetal uitvoerige bijlagen met onder andere tabellen waarin het gebezigde statistische grondmateriaal wordt toegelicht. De econoom, gewend als hij is dublures in presentaties te vermijden, zal overigens verrast zijn bij lezing te merken dat Drukker veel dubbelop werkt als het gaat om tabellen en grafieken. Voor de econoom zijn dit alternatieve presentatiemiddelen. De historicus Drukker gebruikt ze echter als elkaar aanvullende middelen, hetgeen enigszins overmatig is. De grafieken zijn overigens heel fraai.

M. M. G. Fase

R. Neij, *De organisatie van het maatschappelijk werk* (Voortgang zonder samenhang I; Zutphen: Walburg pers, 1989, 368 blz., ISBN 90 6011 638 0); E. Hueting, *De permanente herstructurering in het welzijnswerk* (Voortgang zonder samenhang II; Zutphen: Walburg pers, 1989, 395 blz., ISBN 90 6011 639); *Aanhangsel* (Voortgang zonder samenhang III; Walburg pers, 1989, 129 blz., ISBN 90 6011 636 4).

In *Voortgang zonder samenhang*, geschreven in opdracht van de Nationale raad voor maatschappelijk welzijn, wordt ons een beeld geschetst van de onstuitbare opkomst, de warrige idealen en de reddelose teloorgang van het maatschappelijk werk en het welzijnswerk in Nederland. De kern van het verhaal ligt in de periode 1944-1973, die omlijst wordt door een inleiding vanaf 1854 (de armenwet) en een uitleiding tot 1987 (de welzijnswet). Het geheel is in zeer nauwe samenwerking tussen beide auteurs tot stand gekomen, waarbij Neij de eerste periode (tot 1958: val van het kabinet-Drees) voor zijn verantwoording heeft genomen en Hueting het tweede deel. Gezamenlijk schreven ze *ten Aanhangsel* met een methodologische verantwoording en bronnenverwijzing.

Het startpunt van hun verhaal ligt eigenlijk bij Nederlands Volksherstel, een even idealistische als overspannen poging het welzijnswerk te coördineren en te vernieuwen. Deze functie werd in de archipel aan hulpinstellingen in 1948 overgenomen door de Nederlandse vereniging voor maatschappelijk werk, waarin de (vier) nationale toppen van de verzuilde organisaties streefden